

Nemzetet és egyben modern hazát építeni

Mérlegen a dualizmus kori Magyarország

Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon.* Pécs, Kronosz Kiadó, 2018. 394 oldal.

Amikor a dualizmus időszakát próbáljuk meg értékelni, mérlegelni, hajlamosak vagyunk abba a hibába esni – mivel megszoktuk, hogy valamire csak úgy tudunk tekinteni, hogy az vagy jó, vagy rossz –, hogy megpróbálunk igazságot tenni abban a meddő vitában, hogy Kossuth Lajosnak vagy Deák Ferencnek volt-e igaza a kiegyezéssel kapcsolatban. Sokszor teszünk kísérletet annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a dualizmus rendszere és időszaka a Magyar Királyság fejlődését, a nyugathoz való felzárkózását jelentette-e, vagy éppen az utolsó szög volt a Szent István-i Magyarország koporsójában.

Az 1867 és 1918 közötti időszak e poláris értékelését erősítették a 20. század viharos évtizedei, ezen belül a közgondolkodást is meghatározó történelmi munkák, valamint a politikai ideológiák. Szekfű Gyula *Három nemzedék* című munkája meghatározó volt abban a tekintetben, hogy a kortársak miképpen értékelték a dualizmust, márpedig a Magyarország romlását eredményező „második” és „harmadik” „liberális nemzedék” tevékenysége – a történész szerint – éppen a kiegyezés utáni évtizedekre tehető.¹ Nem meglepő, hogy az említett történelmi korszak inkább negatív perspektívában volt jelen a két világháború között, és nem segítette az elfogultságmentes értékelést a kommunizmus marxista történetírása sem.

Az 1945 utáni évtized igen sötét színben tüntette fel a dualizmus kicsivel több, mint ötven évét. Ehhez hozzájárult – többek között – az is, hogy a kommunisták szerint az ekkor megjelenő magyarországi gyáripari munkásság problémáiról nem akartak tudomást venni, a szocialista munkásmozgalom által megfogalmazott igényeket pedig figyelmen kívül hagyták a dualista időszak kormányai.

¹ Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Budapest, 1920.

A Kádár-korszak végén született (Mann Miklós által szerkesztett) oktatástörténeti forrásgyűjtemény már „csak” a dualizmus korának második negyedszázadát tekintette sötét időszaknak „magyarosító” és „klerikális intézkedései” miatt.²

Az 1990 utáni évek sem hoztak érdemi változást sem itthon, sem szomszédjaink nagy részénél. Olyannyira nem, hogy az ezredfordulón használatban lévő román történelemtankönyvekben még mindig Eötvös József nemzetiségeket „elnyomó” oktatáspolitikai intézkedéseiről olvashattak a tanulók,³ 1992-ben pedig a román oktatásügyi miniszter próbálta nyugtatni a közvéleményt, amikor felháborodást okozott bizonyos tantárgyak román nyelven történő oktatása a nem román anyanyelvű tanulók esetében, hogy felesleges aggódni, ugyanis Apponyi Albert kultuszministerségének idején hasonló helyzetben voltak a román tanulók is.⁴ Ez utóbbi állítás igazságalapjának itthon és külföldön egyaránt Dolmányos Istvánnak a *Századok*ban a Lex Apponyiról 1968-ban megjelent tanulmányát tekintették, melyben a szerző a következőképpen fogalmazott: „A Lex Apponyi joggal vált az iskolapolitikai eszközökkel folytatott, kudarcra ítélt asszimilációs kísérletek szimbólumává”.⁵ Lám-lám a magyarok maguk vallottak szint, s értékelték ezzel a korszak oktatáspolitikáját, illetve a dualizmus kormányainak nemzetiségekkel szembeni mentalitását! – fogalmazód(hat)ott meg azokban, akik olvasták Dolmányos tanulmányát, s hivatkoznak erre a munkára történészek ma is itthon és külföldön egyaránt.

A kortársak érzelmeivel „átítatott”, valamint a politikai eszmék által „megerősített” dualizmusértékelésekkel kívántak szakítani, s pótolnak – kisebb túlzással – egy évszázados hiányt 2016. február 23-án a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. A Történettudományi Intézet Újkortörténeti Tanszéke és a Történészceh Egyesület szervezésében került sor a *Modernizáció és nemzetállam-építés az előző századforduló Magyarországon* címmel rendezett konferenciára. Az izgalmasra sikerült konferencián a megválaszolt kérdések mellett újabbak is felvetődtek, ami azért sem meglepő, mert, mint a fentiekben láttuk, évtizedeken keresztül váratott magára a korszak elfogulatlan elemzése és bemutatása. A nagy érdeklődés arra sarkallta a rendezvényt szervező fiatal történészeket, Csibi Norbertet és Schwarczwölder Ádámot, hogy a témakörök kibővítésével, újabb szerzők bevonásával a konferencián elhangzottakat tanulmánykötetté formálják. A szerkesztők célja az volt, hogy négy tematikus egységbe gyűjtve a tanulmányo-

² Mann Miklós (szerk.): Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. Budapest, 1987. 5.

³ L. Köő Artúr: Az Osztrák–Magyar Monarchia valóban a „népek börtöne” volt? – avagy mit tanítanak a román történelemtankönyvek erről az időszakról. In: Csík Tibor (szerk.): A külföldi tankönyvek magyarságképe. Budapest, 2016. 99–107. itt 106.

⁴ Köő Artúr: Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejárata Trianon után. Constantin Angelescu és a Lex Apponyi. Hítel 33. (2020:11), 91–105. itt 91.

⁵ Dolmányos István: A „Lex Apponyi”. Századok 102. (1968), 484–533. itt 533.

kat, minél komplexebben járják körül a kiadványban a dualizmus értékelése kapcsán felmerülő problémákat, kérdéseket.

Az írások első csoportja a birodalmi keretek felől kiindulva próbálja bemutatni, hogy a modernizációnak nem a nemzetállam az egyedüli lehetséges útja, kerete, illetve azt, hogy a létrejövő nemzetállamnak lehetnek birodalmi törekvései is. A második tematikus egység a politikai modernizáció és a nemzetállam-építés komplikációit, dilemmáit boncolgatja a Magyar Királyságra vonatkozóan, a harmadik – néhány konkrét példán keresztül – a modernizáció és nemzetépítés metszéspontjait járja körül. A negyedik egység részét képezi a korszak kikerülhetetlen problémája, a nemzetiségi kérdés. A kiváló tanulmányok a legfrissebb hazai és nemzetközi szakirodalmat és a legújabb levéltári kutatásokat felhasználva adnak választ az olvasónak számtalan kérdésre. Mit tekinthetünk modernizációnak, és hol mutatkozhattak meg az ellentmondások? Melyek voltak azok a területek hazánkban a 19–20. század fordulóján, ahol a modernizáció és a nemzetállamépítés szándéka találkozott? Hol beszélhetünk sikerről, és hol kerültek ezek egymással ellentmondásba? Milyen lehetőségek kínálóztak a nehézségek leküzdésére? Mikor erősítették és mikor gyengítették, esetleg lehetetlenítették el egymást? Hogyan hatottak ezek a törekvések az egyházakra? Mi volt a kortársak véleménye és álláspontja minderről?

A válaszkeresés során történelmi nagyjaink életútjainak szeletei sejlenek fel. Olvashatunk Apponyi Albertről (Anka László tanulmánya), Justh Gyuláról (Szendrei Ákos munkája) és Andrássy Gyuláról (Cieger András írása). Olyanok számára is tartogat csemegét a kötet, kik a történelem iránt csupán passzióból érdeklődőknek, ugyanis bemutatásra kerül a titokzatos szabadkőműves Galilei Kör „Új Magyarország” programja, de olvashatunk a napjaink társadalmát megosztó politikus, Jászi Oszkár rendszerkritikájáról, a bankrendszer modernizációja okozta kihívásokról, a dualizmus időszakának élclapjairól, a nemzetiségi régiók mezőgazdaságának helyzetéről, állapotáról is. A kötet hiánypótló tanulmányait olyan neves történész szakemberek írták – a teljesség igénye nélkül –, mint Ábrahám Barna (az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékének tudományos munkatársa), Anka László (a VERITAS Történetkutató Intézet Dualizmus-kori Kutatócsoportjának munkatársa), ifj. Bertényi Iván (a Bécsi Magyar Történelmi Intézet igazgatója), Hatos Pál (a Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Karának intézetvezető egyetemi docense és dékánja, a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpontja Közép-Európa Intézetének vezetője) és Nagy Mariann (a Károli Gáspár Református Egyetem professzora), továbbá Ress Imre (az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa), Kleistenitz Tibor (az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos munkatársa) és Cieger András (az MTA BTK Történettudományi Intézet főmunkatársa).

A könyv előszavát azzal zárják a szerkesztők, hogy a tanulmánygyűjtemény célja legfőképpen az, hogy további gondolatokat ébresszen. E sorok írójánál e szándék megvalósult. Felmerül, hogy milyen különleges lenne egy olyan konferenciát szervezni (az első folytatásaként), amely azt a kérdéskört járná körül, hogy miképpen értékelték, illetve látták és látják a kelet-európai országok a dualizmus időszakának Magyar Királyságát. Miben látták követendő példának, vagy éppen séggel miben marasztalták el? Mennyire volt számukra követendő példa, hiszen a szemükben mi a fejlett(ebb) „nyugatot” jelentettük?

Hogy mennyire nem indokolatlan mindezek görcső alá vétele, azt jól mutatják a következő példák. A századfordulón a Román Királyság a katolikus egyház iskolai befolyásának visszaszorítását azonnali hatállyal beterjesztett törvényjavaslattal próbálta elérni, nem csak azért, mert a regáti magyarság iskolafejlesztései „aggasztóak” voltak, hanem azért is, mert azt gondolták kultúrpolitikusai, hogy ez megfelelő retorzió lehet a Berzeviczy-féle magyar iskolai törvényjavaslatért. A *Nemzeti Nénevelés* című magyar folyóiratban 1904-ben az egyik cikk szerzője, Téglási Gábor csodálattal beszélt a román oktatásügyi miniszter nénevelés terén nyújtott teljesítményéről: „Románia jelenlegi kultuszminisztere, Spiru C. Haret, bámulatos tevékenységet fejt ki a királyság elmaradt iskolaügyeinek minden irányban való fejlesztése és fokozása körül. A nénevelést külön gonddal reformálja [...]. Az itt bemutatott háztartási iskolával a nemzeti érzést is erősen kultiválják, s a növedékek román nemzeti viseletben jelennek meg legtöbbször.”⁶ Miközben e két ország a nyilvánosság előtt aggodalmát fejezte ki kisebbségi sorsban élő nemzettestvéreiért, az ellenük folytatott asszimilációs kísérlet miatt, merítették egymás ötleteiből. Ezt bizonyítja az is, hogy például Spiru Haret román kultuszminiszter egyik munkájában a regáti ortodox egyház működése kapcsán kérte olvasóit arra, hogy „emeljék tekintetüket a hegyeken túlra”, s vegyenek példát az erdélyi román ortodox egyház szerkezetéről, működési struktúrájáról.⁷ Ez is azt támasztja alá, hogy a román kultuszminiszter figyelemmel kísérte a szomszéd királyság belső ügyeit, véleményét is formált róluk, értékelté azokat. Meggyőződésem, hogy nem lenne hiábavaló a „kelet” dualizmusértékelését is jobban megvizsgálni.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán a Történettudományi Intézet évről évre egyike azoknak a felsőoktatási intézményeknek, amelyek a jelentkezők körében a legnépszerűbbeknek minősülnek. A dualizmus ideológia- és elfogultságmentes megismeréséhez kötelező olvasmánynak minősül e kötet!

Köő Artúr

⁶ Téglási Gábor: A bukaresti főző- és háztartási iskolák. *Nemzeti Nénevelés* 25. (1904:4), 260–262.

⁷ Spiru Haret: *Criza bisericească*. București, 1912. 14–15.